

Dokumentation, styrning och kontroll i den svenska skolan

Lisa Asp-Onsjö

Documentation is a wide spread activity in all parts of society. During the last two decades the demand for teachers to write different documents has increased and concerns all students, not only those in need of special support. Documentation is never neutral; it is a way of creating reality or, a part of what Foucault calls the “production of truth”. Society is drawn in to what can be described as *documentality*. The aim of this article is to contribute to the understanding of the role of documentation practices in contemporary Swedish schools and the repercussions on the learning processes and the understanding of the nature of knowledge.

Keywords: documentation, governmentality, documentality, communication, “truth production”.

Lisa Asp-Onsjö, Senior Lecturer, Gothenburg University.
Lisa.Asp-Onsjo@ped.gu.se

Inledning: Samtidens dokumentationskultur

Dokumentation kring elever är ett centralt inslag i dagens skola och en viktig del av skolans vardag. Men dokumentation är inte enbart något som framstår som allt viktigare i skolans värld, det är en ökande aktivitet i samhället som helhet. I ett specialnummer av tidskriften *Ord & Bild* nr 5 2010 “Dokument, dokumentär, dokumentation” skriver redaktionen (Ahumemulic, Hagberg, Thörn & Östergaard):

Vår tid är besatt av dokumentation. Ibland kan det framstå som att själva det dokumentära, själva dokumenten, är verkligare, mer beständiga och påtagliga än den flyktiga, snabbt försvinnande verkliga tillvaro den utger sig för att avbilda (s. I).

Inte minst märks detta inom områden som hälso- och sjukvård, polisverksamhet och i socialt arbete. Inom dessa professioner har allt mer tid kommit att tas från det relationsorienterade arbetet till förmån för olika former av dokumentation. Också andra samhällsområden visar en upptagenhet av dokument och dokumentation. Det tycks som om kravet på dokumentation och kvalitetssäkring tar allt mer tid i anspråk och att den tid detta kräver i vissa fall, paradoxalt nog, utgör ett hot mot medarbetarnas möjligheter att upprätthålla kvaliteten i sitt arbete.

I en tid då inte ens vetenskapen levererar absolut vetande och då alla värden och livsformer är ifrågasatta kommer just frågor om vad som är verkligt och sant att inta en viktig plats i människors liv. Detta är även anledningen till att vi i litteraturen, inom filmen och konstlivet såväl som inom TV- och radioproduktioner kan se ett ökat intresse för *det dokumentära* (Timm Knudsen & Thomsen, 2002; Ord & Bild, 2010). Denna fascination kan också förstås mot bakgrund av senare tids socialfilosofiska teorier om hur medialiseringen i det senmoderna skapat en "hyperrealitet" som luckrat upp distinktionerna mellan sken och verklighet (Baudrillard, 1994; Bauman, 2004). Dokumentet, avtrycket från en till synes obevlig verklig sanning utgör en lockelse och har en speciell dragningskraft i vår tid.

Denna artikel begränsar sig dock till att diskutera den tilltagande dokumentationsivern inom offentlig (såväl som privat) verksamhet. De former för dokumentation som utvecklas här fyller ett flertal funktioner. Den tyska konstnären och filosofen Hito Steyerl (2010) menar att det samtida samhällets upptagenhet av dokument och dokumentation skapat en specifik mentalitet där vi som medborgare blir inlätade i en väv av dokument om oss själva och våra sätt att leva. Denna dokumenterande dimension bidrar till att producera sanningar om våra liv och om vilka vi är. Steyerl talar om detta samhälliga tillstånd i termer av dokumentalitet. Dokumentationen blir en viktig aspekt av förståelsen för hur samhället formas.

Styrning av verksamheter fungerar i allmänhet, som Michel Foucault (1988, 1991, 2003) beskriver det, på två olika sätt parallellt. Foucault utvecklade begreppet *governmentality* som han delar in i två skilda styrningsteknologier, den *suveräna* som utgör lagar, förordningar och straff samt den

disciplinära som bland annat verkar genom individens normalitetssträvanden. Det innebär att individen styr sig själv inom de av samhället givna ramarna. Dessa två teknologier är ömsesidigt beroende av varandra och verkar samtidigt. Den amerikanske pedagogen Thomas S Popkewitz (1998) talar om fabrikationen av subjektet inom myndigheter och institutioner som skolan. Tekniker för styrning av enskilda individer grundläggs tidigt och hela samhällen styrs genom att vissa av dessa tekniker blir självklara och omedvetandegjorda medan andra blir tydligt framskrivna i lagstiftning och policydokument.

I styrningen av skolan blir båda de av Foucault (2003) beskrivna sätten tydliga. Styrdokument som skollagar och förordningstexter reglerar ramarna och styr verksamheten på ett handfast eller "hårt" sätt i enlighet med den suveräna principen. Samtidigt ska eleven styra sig själv på ett "mjukare" vis genom olika självstyrningstekniker (Bartholdsson, 2008; Granath, 2008; Vallberg Roth, 2010).

När det gäller skolans dokumentation kan man under de sista decennierna av förra århundradet se en glidning från styrning genom yttre reglering och tydliga påbud till en mjukare disciplinär maktutövning. Eleven förväntas styra sig själv men att gå utanför de internaliserade normerna kan få minst lika ödesdigra konsekvenser som att bryta mot ett yttre regelverk. Den institutionella ordningen kräver självkontroll genom självreflektion och det handlar om hur individen ser på sig själv eller hur dess självförståelse skapas. I denna självstyrningsmentalitet tilldelas samtliga deltagare nya roller (Foucault, 1991) och dokumentationen spelar en framträdande roll. Granath (2008), som skriver om planeringsböcker och loggböcker, belyser elevens granskning och dokumentation av sitt eget arbete som en form av självgranskning eller självstyrning. Ofta sker denna styrning genom att det skapas en form av nära eller intima kommunikativa relationer mellan elev och lärare. Granath uttrycker att konsekvenserna av detta täta samarbete innebär att "övervakningen flyttar in i människorna själva". Genom att eleven sätter upp sina mål och sedan utvärderar sitt eget arbete uppfostrar eller disciplinerar hon eller han sig själv under övervakning av läraren. Under senare år kan man parallellt med en ökande disciplineringsfunktion även se en skärpning av den suveräna sidan av styrningen. Genom tidiga betyg, skriftliga omdömen och olika former av kontrakt och avtal mellan elever och skolan styrs och kontrolleras individen också genom ett allt tydligare regelverk. De båda styrningsformerna samverkar för att reglera individens förhållanden.

Dokumentationens dubbelhet

Det som skrivs om en elev är aldrig neutralt. Alla omdömen och all dokumentation är präglade av ett visst synsätt eller perspektiv. Foucault (1991) benämner detta som *politics of truth* och han beskriver det som en uppsättning regler vilka avgör vad som hålls för sant i en viss situation. Vad som skiljer ett sant uttalande från ett falskt eller osant regleras, liksom de procedurer som är nödvändiga på vägen dit. "Sanningen" är således reglerad av olika maktrelationer och i någon mening alltid politisk. Foucault (1991, s. 79) beskriver det på följande sätt:

To put the matter clearly: my problem is to see how men govern (themselves and others) by the production of truth (I repeat once again that by production of truth I mean not the production of true utterances, but the establishment of domains in which the practice of true and false can be made at once and ordered and pertinent).

Steyerls (2010) tankar om dokumentalitet är inspirerade av och tar sin utgångspunkt i Foucaults diskussion om styrning som governmentality (1988, 1991, 2003) men Steyerls fokus handlar mer specifikt om hur dokument används i styrningsprocesser. Genom att nedteckna beskrivningar och skeenden produceras en sanning, ett visst sätt att se definieras och får tolkningsföreträde framför andra möjliga tolkningar. En styrningsteknik som strukturerar vilka handlingsalternativ som ses som möjliga i en viss situation utvecklas. Man kan uttrycka det som att det som skrivs fram inte i första hand beskriver en specifik verklighet utan snarare att dokumentet producerar en verklighet eller sanning. Dokument kan därför användas som katalysatorer eller igångsättare, man kan säga att de först skapar en verklighet genom sin beskrivning som sedan blir styrande för den värld vi lever i. Den italienska filosofen Maurizio Ferraris (2007)¹ skriver också om dokumentalitet. Han betraktar dokument som objekt med ett socialt och historiskt värde. När de fysiska dokumenten lagras, bibehålls de också i vårt kollektiva "minne" vilket är nödvändigt för att skapa och vidmakthålla den sociala ordning som ett komplext samhälle kräver. Dokument är alltså inte enbart uttryck för maktens behov av kontroll, med Ferraris är dokumenten också kulturbärare och en del av människans civilisatoriska lärprocesser. Steyerl (2010) menar att

¹ Ferraris (2007) skriver in sig i en tradition inspirerad av John L. Austin (1962) och John Searle (1969, 1979) som ser språket som en handling eller en "speech-act".

det dock inte får tas för givet att vad som hålls för sant alltid är relativt eller att den beskrivna processen är ett opåverkbart maskineri. I stället pekar hon på en motståndsmöjlighet som ligger latent och menar att å ena sidan:

För visserligen är artikulationen, produktionen och receptionen av ett dokument starkt präglad av maktförhållanden och vilar på sociala konventioner. Men å andra sidan vilar dokumentets makt på att det också förväntas kunna bevisa det som är oförutsett inom dessa maktförhållanden – det ska kunna ge uttryck för det otänkbara, förtigna, okända eller befriande och till och med det fruktansvärda – och på så sätt skapa möjligheter till förändring (s. 28).

Steyerl (2010) pekar här på dokumentationens dubbelhet, genom att saker dokumenteras fixeras sanningen i en viss form men den blir samtidigt också synlig och därigenom möjlig att opponera sig mot. På så sätt finns en möjlighet till motstånd inbyggd i all dokumentation. En text är alltid en mötesplats mellan olika parter, den som skriver och den som läser (Bakhtin, 1986). Det innebär att betydelsen inte på ett enkelt sätt kan generaliseras utan att det skrivna tolkas på nytt av varje läsare. All dokumentation tillkommer således under vissa förutsättningar och både de som skriver dokumenten och de som tar del av dem i ett senare skede är med och skapar innebörden.

Konstforskaren Maria Lantz knyter an till Steyerl (2010). Hon skriver om kontroll, makt och motstånd i relation till fotografi och övrig dokumentation och analyserar dokumentationens betydelse för individens möjligheter att skapa legitimitet och hävda sitt existensberättigande i en globaliserad värld. Även om detta tema delvis faller utanför denna artikels ram finns några intressanta iakttagelser som också är giltiga för skolans dokumentation. Lantz (2010) pekar på dokumentationens allt viktigare betydelse i en urbaniserad värld och menar att “vi befinner oss i ett globalt nätverk av oupplöslig kartläggning där vi ständigt lämnar spår efter oss” (s. 10). Hon lyfter också fram att detta sker oavsett om vi vill det eller inte. Dokumenten formaliserar så att säga själva livet. Redaktionen för *Ord & Bild* avslutar sin inledning (Ahumemulic et al.):

Dokumentet kan användas för att göra människor synliga, men kan också lägga beslag på en verklighetsbeskrivning, så att en annan – möjligen sannare – skymms. Slaget om dokumentet, hur det ska användas och tolkas, och vad det kan bevisa eller vederlägga, är inte en gång för alla avgjort. Det pågår här och nu (s. III).

Det är dock svårt att se tydliga tecken på denna motståndsdimension eller dubbelhet hos dokumentationen i skolans vardag. Min empiri visar, trots allt, att det finns föräldrar och elever som kan använda dokumentationen för att driva sina krav mot skolan. Men den dubbelhet som framstår tydligare är snarare den att lärarna använder dokumentationen som ett sätt att försäkra sig om att "ha ryggen fri". Denna aspekt av den nutida dokumentationskulturen riskerar att sänka det kreativa klimatet i skolan och binda lärarna vid att utföra omfattande kontroll och övervakningsfunktioner i skolans vardag som står i motsättning till lärandets själva natur.

I skrivande stund är en utredning tillsatt som ska göra en översyn över lagstiftningen om sekretess när det gäller känsliga uppgifter om den enskilde (U 2010:02). En anledning till detta är den omfattande och ökande dokumentationen kring elever. Utredaren ska se över den information som finns i åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner med fokus på sekretesskänsliga uppgifter. En utgångspunkt är att man menar att sekretessregler ska vara likartade i olika typer av verksamheter som förskola, barnomsorg och skola samt även för verksamhet med olika huvudmän, såväl enskilda som offentliga, för att alla elever ska få samma integritetsskydd. I dag är reglerna olika för kommunala och fristående skolor. Det nya regelverk som kan väntas bli resultatet av utredningen kommer, om den går igenom, med stor sannolikhet att innebära omfattande förändringar i hur dokumentationen kommer att utformas och hanteras. Utredarens uppdrag är att nya sekretessbestämmelser ska föreslås som möjligen kan leda till att elevdokumentationen blir sekretessbelagd. Idag är individuella utvecklingsplaner offentliga medan uppgifterna i ett åtgärdsprogram ska sekretesskyddas om det kan antas att de som berörs kan lida skada om de röjs. Utredaren pekar dock på risker med att en ökad sekretess, den kan förvisso skydda den enskilde men också minska insynen i skolan och försvåra för de parter som vill följa vilka insatser som skolan gör för att en elev ska få stöd.

Dokumentation och kunskapssyn

En annan aspekt av denna dokumentalitet handlar om den tilltagande styrningen via allt mer precisa styrdokument. Detta kommer till uttryck i internationella såväl som i nationella system för utvärdering, kontroll och kvalitetssäkring som exempelvis i Bologna-processen vid Europas universitet.

Nationella exempel på detta är statistik över skolors resultat och över nationella prov liksom den förstärkta Skolinspektionen. Kännetecknande för styrning genom statsmaktens och institutionernas styrdokument är en rörelse från en skolvärld som är komplex och tvetydig till en allt mer rätlinig och förenklad skola. Likaså fokuseras kortsiktighet på bekostnad av långsiktighet och det objektivi t mätbara får företräde i förhållande till det subjektiva (Krantz, 2009). Utmärkande för denna dokumentationsverksamhet är således att kunskapssynen omvandlas. Dokumentationen griper in i, fungerar som stöd för och ger legitimitet åt en viss syn på skolans funktion och kunskapens natur. Det ökade kravet på dokumentation i relation till betyg och bedömning kan ses som ett uttryck för en kunskapssyn som framhäver det mätbara, instrumentella och endimensionella på en mer komplex, sökande och sammansatt kunskapssyns bekostnad (Krantz, 2009; Göransson, 2010; Liedman, 2011). Liedman (2010) beskriver konsekvenserna av den kunskapssyn som alstras i utbildningsinstitutioner på följande vis:

Det är i det stora hela en sträng, pedantisk och fantasilös värld vi möter i den rad av utredningar, propositioner och direktiv som gäller utbildning och forskning. Allt ska mätas och kontrolleras. Vad blir kvar av kunskapens glädje? Av lärandets frihet? Av den lekfullhet som kan leda till överraskande insikter och upptäckter? Därom inte ett ord i dessa textmassor. Det enda intresse som förutsätts är det rent instrumentella: man lär sig för att få bra betyg och för att omsider stå sig väl på arbetsmarknaden (s. 20)

Lindgren (2010) problematiserar också denna dokumentationskulturs konsekvenser för synen på kunskap och beskriver i en nyutkommen avhandling hur eleven tränas i att lyfta fram, kommunicera och "sälja sig själv" genom skolans dokumentation. Även han menar att det kan ses som en förberedelse för att forma sin identitet på ett sätt som gör personen i fråga attraktiv på arbetsmarknaden.

Dokumentation kan användas på många olika sätt och kan fylla ett flertal olika funktioner. Den kan vara såväl ett stöd som ett hinder för elevens utveckling, den kan vara ett sätt för skolan att utöva makt över elever och föräldrar, men den kan också vara utgångspunkt för elevers och föräldrars krav. Signifikativt är också föränderligheten och det ständiga kravet för de professionella att hålla sig uppdaterade. Detta sammantaget gör att lärare på skolor runt om i landet ständigt är upptagna av frågor om hur olika former av do-

kumentationen ska utformas. Det gäller både på kollektiv och på individuell nivå. Den funktion dokumentationen får bestäms ytterst av den kontext skolan verkar i, dvs. de av politiken bestämda villkor och riktlinjer som skolan styrs av. Med denna text vill jag avnaturalisera dokumentationen, visa på dess relation till maktens strukturer och hävda nödvändigheten av en kritisk reflektion över denna idag allt påtagligare verklighet.

Elevdokumentation i 2000-talets skola

Som ett led i den avreglerings- och marknadsanpassningsideologi som under de senaste två decennierna omvandlat det svenska samhället har också skolan förändrats. Det fria skolvalet och en tilltagande decentralisering har medfört att makten och styrningen av skolan förskjutits till lokal nivå samtidigt som de centrala kontrollinstanserna förstärkts (Englund, 2004). Styrningen gäller inte enbart skolans regelverk utan också hur vardagliga praktiker som elevdokumentation utformas (Vallberg Roth & Månsson, 2006; Vallberg Roth, 2010). Därmed bidrar dessa dokumentationstexter till att formera maktrelationerna i utbildningsinstitutioner (Lundgren, 1983). I den svenska skolan finns en tradition där samtal och dokumentation tillmäts stor betydelse (Adelswärd, Evaldsson & Reimers, 1991). När det gäller elevdokumentation grundar även den sig oftast på ett eller flera samtal. Johan Hofvendahl (2005) som skriver om utvecklingssamtal, menar att gränsen mellan samtal och dokumentation ibland kan vara suddig eller otydlig och han beskriver vissa samtal som "förpapprade samtal" genom deras intima koppling till dokumentation. De vanligaste formerna av elevdokumentation är underlag för utvecklingssamtal, individuella utvecklingsplaner med skriftliga omdömen och åtgärdsprogram. För individuella utvecklingsplaner och åtgärdsprogram finns vissa riktlinjer på statlig nivå i skollag och i grundskoleförordningen 7 kap. § 2 och i 5 kap. § 1, (SFS 1994:1194) liksom i den nya skollagen Lgr 11 (SFS 2010:800). Dessutom finns olika typer av stödmaterial som exempelvis de allmänna råden (Skolverket, 2008a, 2008b, 2009a) men den konkreta formen måste vara lokalt förankrad och stämma överens med arbetet i den egna verksamheten. Båda kan nedtecknas på papper eller utformas digitalt. Den digitaliserade elevdokumentationen blir allt vanligare men frågeställningarna om hur den ska utformas är de samma. Medan de båda första ska finnas för samtliga elever ska ett åtgärdsprogram bara finnas för de elever som är i behov av stöd.

Begreppet åtgärdsprogram myntades i samband med SIA utredningen på 1970-talet (SOU:1974) och avsikten var primärt att så många elever som möjligt skulle kunna delta inom den vanliga skolans ram. På senare år har regelverket kring åtgärdsprogram stärkts. I Lgr 11 betonas att en pedagogisk utredning ska föregå utarbetandet av ett åtgärdsprogram. Det är rektors ansvar att se till att så sker men arbetet delegeras vanligen till klasslärare eller mentor och det ska också, från och med hösten 2011 utarbetas i samverkan med elevhälsan. I Skolverkets allmänna råd (2008a) tydliggörs att orsakerna till elevens skolsvårigheter i första hand ska sökas i mötet med undervisningen och i lärandemiljön. Avsikten med ett åtgärdsprogram är att det ska vara ett pedagogiskt hjälpmedel för att tydliggöra, samordna, dokumentera och utvärdera det pedagogiska mötet och insatserna kring den elev som har behov av särskilt stöd. Det är idag lite drygt 20 % av alla elever som är i behov av ett åtgärdsprogram. I dessa beskrivs hur den pedagogiska omgivningen ska anpassas för att möta elevens behov. Avsikten med åtgärdsprogrammet är att stödja de elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen. Mobbning, utanförskap eller utagerande beteende kan också vara en orsak till att en elev får ett åtgärdsprogram. Andelen åtgärdsprogram är dock mycket ojämnt fördelad över olika områden och skolor. I vissa delar av storstädernas ytterområden som exempelvis i nordöstra Göteborg har mer än 70 % av eleverna åtgärdsprogram. För var och en av dessa elever ska en pedagogisk utredning göras innan ett åtgärdsprogram utarbetas.

Elevdokumentation i samverkan med eleven

Elevdokumentation i dess nuvarande form hänger intimt samman med en ny typ av styrningsmentalitet som finns i de flesta samhällseliga institutioner. Individualiseringen har inneburit att individen, för första gången i historien blivit den viktigaste grundenheten (Beck & Beck-Gernsheim, 2001). Individens rättigheter och skyldigheter och betydelsen av individuella val framhålls samtidigt som individen kontrolleras eller granskas. Vallberg Roth & Månsson (2006, s. 44) menar att "regleringen tycks ha ändrat karaktär och glidit från skola till individ, från skolreglering till individ- och självreglering". Parallellt med detta stärks även lärares disciplinära befogenheter i den nya skollagen (SFS 2010:800). I kap 5 beskrivs under rubriken "Trygghet och studiero" att rektor eller lärare får besluta om utvisning, kvarsittning, omplacering eller omhändertagande av föremål om en elev vid upprepade

tillfällen uppträder störande. Rektor ska även i dessa fall se till att en utredning görs som sedan kan resultera i en skriftlig varning.

En viktig aspekt av elevdokumentationen är att den ska utarbetas i samverkan med elev och vårdnadshavare och intentionen är att eleven själv ska inflytande över sitt skolarbete. Det finns också forskning som visar att dialogen har en signifikant betydelse för hur pedagoger uppfattar resultatet av elevdokumentationen (Asp-Onsjö, 2006; 2008). Ökad delaktighet tycks gynna elevens skolprestation. I de flesta fall har skolans personal dock fortfarande det mest omfattande inflytandet över hur dokumentationen utformas. Viktiga beslut tas ofta vid interna möten innan föräldrar och elever släpps in i samtalen och dialogen riskerar i vissa fall att bli ett spel för gallerierna. Det kan vara en av flera orsaker till att elevs skolsituation ofta inte ses ur ett relationellt perspektiv (Persson, 2001). I stället för att fokusera på de pedagogiska aspekterna är det vanligt att elevens individuella tillkortakommanden hamnar i fokus och att det sociala sammanhanget döljs. Föräldrar har i många fall svårt att få gehör för sina synpunkter trots den på ytan demokratiska formen vid dessa samtal (Hofvendahl, 2006; Andreasson, 2007; Bartholsson, 2007; Granath, 2008; Hjörne & Säljö, 2008; Asp-Onsjö, 2011). Det är heller inte ovanligt att uppgifter som skolan har svårt att hantera skjuts över på föräldrarna, exempelvis att eleven ska göra vissa uppgifter hemma om arbetet i skolan inte ger förväntat resultat. Föräldrars möjligheter att hjälpa sina barn då blir beroende av deras utbildningsnivå och socioekonomiska status, vilket riskerar att stärka skolans selektionsprocess och ge elever från svagare socioekonomiska miljöer sämre förutsättningar (Skolverket, 2009b). Genom att ansvaret för skolan decentraliserats är det numera den lokala skolans ensak att lotsa sina elever till godkända betyg. Att förutsättningarna för olika skolor skiljer sig åt synliggörs inte i tillräcklig utsträckning. Som Ove Sernhede (2011) beskriver, riskerar samhällsproblem därigenom att göras till skolproblem.

Dokumentation i praktiken

I den empiriska studie som ligger till grund för denna text har jag utgått från min avhandling. Den är utförd med en etnografisk forskningsansats (Ball, 1981; Willis & Trondman, 2000) vilket innebär att ett omfattande material samlats in under en längre tidsperiod (Hammersley & Atkinson, 1995). I studien har både intervjuer och ostrukturerat eller icke – tillrättalagt datama-

terial, som exempelvis naturliga samtal mellan elever, föräldrar och lärare, använts. Studien har en mikroetnografisk ansats med fokus på analys av samtal (Bryman, 2004). Diskursteori och textanalys kombinerades med etnografiska iakttagelser och observationer. En utgångspunkt är att varje uttalande kan ses som ett svar på ett tidigare uttalande eller händelse samtidigt som det utgör en plattform för nästkommande replik (Nielsen, 2009). Etnografi är en teknik för insamlande av data men också en metodologi eller ett analytiskt förhållningssätt. Eftersom skolsituationen i klassrummen återspeglar strukturer på en samhällelig nivå innebär den etnografiska ansatsen ett intresse för länken mellan situationen *i sig* och dess kontext. Underökningen gjordes i en mindre sydsvensk kommun. Under ett och ett halvt års tid (2002–2003) genomfördes 39 intervjuer med de utvalda eleverna, deras föräldrar, lärare, specialpedagoger, resurspersonal och rektorer. Förutom de gjorda intervjuerna audioinspelades flera samtal kring varje elev, både inom arbetslaget och med eleven och hans eller hennes föräldrar, sammantaget c:a 23 timmar inspelat material. Dessutom insamlades samtliga åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner och annan dokumentation bakåt i tiden för samtliga elever i studien. Behoven eller problembilden hos de elever som ingår i studien varierar både till karaktär och till omfattning. Ett par av dem har relativt omfattande behov av särskilt stöd medan det för andra är mer begränsat. Analys och bearbetning av materialet har skett kontinuerligt parallellt med datainsamlingen i olika distinkta faser (se vidare Asp–Onsjö, 2006). Sammanfattningsvis visar avhandlingen att dokumentationen i hög utsträckning verkar styrande i skolans verksamhet. Den som har makten över dokumentationen producerar den sanning som blir gällande. Den samlade dokumentationen får konsekvenser – dels för individens identitetsuppfattning när han eller hon vävs in i en allt tätare väv av omdömen - dels för en kunskapssyn som måste harmoniseras med dokumentationens överordnade ställning. Denna nya kunskapssyn riskerar att kväva vissa aspekter av skolans arbete som uppmuntrar kreativitet och kritisk förmåga och kan också negativt påverka elevens förmåga att analysera och kritiskt granska sin omvärld. Om främst enkelt dokumenterade och mätbara faktorer lyfts fram reduceras synen på kunskap till något fixerat, färdigt, formaliserat och otvetydigt.

I många fall används också föräldrars och elevers underskrifter för att garantera att deras röster har kommit till tals i processen. Min undersökning visar dock snarast att denna dialogicitet många gånger är ytterst skenbar och att underskrifterna knappast kan tas till intäkt för ett verkligt inflytande. För

att illustrera detta visas ett exempel där en elev, Tobias, kommer till skolan för att utarbeta ett åtgärdsprogram tillsammans med sin förälder. Tobias går skolår 8 och har läs- och skrivsvårigheter. Han är naturintresserad och har som mål att bli skogsmaskinskötare. För att komma in på önskad linje på gymnasiet måste han få godkänt i samtliga kärnämnen. Tobias följer undervisningen i sin ordinarie klass men får också undervisning i liten grupp 4–5 timmar i veckan. Att arbeta fram ett åtgärdsprogram kan också ses som en del i ett identitetsarbete. På en fråga om Tobias framtida yrkesval säger hans mamma “Han ska bli skogsmaskinskötare och jobba i skog. Det är en naturmänniska och det är ingen som slår honom på fingrarna i skogen”. Genom denna beskrivning understryker hon Tobias identitet som en kompetent person med goda framtidsutsikter trots hans svårigheter att nå skolans kunskapsmål.

I slutet av mötet med Tobias och hans förälder föreslår klassföreståndaren att samtliga deltagare ska underteckna åtgärdsprogrammet.

Samtal 2:2

Klassföreståndaren: Tycker du att detta är OK? Även du Tobias ska ju också skriva på.

Tobias: Jodå.

Klassföreståndaren: Ska vi satsa på detta? Vi får ta fram en annan penna. Tobias, det är ju du som är huvudpersonen. Du får skriva på först. Hittar du var du ska skriva. Du kan?

Tobias: Mmm...

Klassföreståndaren: Du fick en kopia av detta? Då skickar jag det med dig sen Tobias, hem.

Mamma: Vi sätter upp det på kylskåpsdörren och ramar in det och prickar av vartefter.

Klassföreståndaren: Så vet du att är det någonting så säger du till.

Avsnittet ovan illustrerar hur elev och föräldrar ofta ställs inför fullbordat faktum vid dessa samtal. Dokumentet är färdigskrivet, inga ändringar görs och deras synpunkter på innehållet efterfrågas inte. Namnteckningarna ifrågasätts sällan och underskrifterna stärker snarast personalens inflytande och ger åtgärderna legitimitet. Att ifrågasätta åtgärder eller att neka till att skriva under blir en kraftig markering och lätt räknade är de föräldrar som vill ses som besvärliga inför sina barns lärare. Tobias inbjuds eller uppmanas att

underteckna åtgärdsprogrammet först. Klassföreståndarens sätt att uttrycka sig kan ses som ett sätt att fylla ut eller *konversationalisera* samtalet (Fairclough, 1992). Genom att bädda in eller informalisera det i ett vardagligt sätt att tala försöker klassföreståndaren att överbrygga motsättningen mellan skolans och hemmets sfär. Detta bidrar dock till att infantiliserar Tobias som inte bemöts som en elev i skolår 8, utan som en betydligt yngre elev.

När föräldern säger att hon sätter upp åtgärdsprogrammet på kylskåpet hemma och prickar av vartefter förvandlas det samtidigt till en färdig dokumenterad sanning snarare än ett föränderligt pedagogiskt verktyg.

Diskussion

Dokument och dokumentation är viktiga länkar i styrningen av den samtida skolan, det gäller såväl styrningen av skolan som helhet som styrningen av eleven, inklusive dennas självstyrning. Dokumentation kan ses som ett sätt att definiera, strukturera, kategorisera och hålla ordning med hjälp av direktiv och systematiska observationer som noteras och katalogiseras i olika former av texter. Den beskrivning av specifika förhållanden som dokumentationen skapar formas till en sanning genom dokumentet. När väl "sanningen" etablerats via dokumentet är risken att detta "i sig" tar över relationen mellan de människor som är inbegripna, t ex. i diskussionen om ett åtgärdsprogram för en elev. I stället för att styra förloppet låter vi oss styras av det dokumentet fastställt. Dokumentationsprocesserna dominerar oss och vi blir alla - lärare, föräldrar och elever - infångade i dokumentationens allt tätare och finmaskigare väv. Man kan påstå att denna nya mentalitet - dokumentaliteten - tar över och allt fler aspekter av t ex. arbetet i skolan underordnas dess principer.

I styrdokument på olika nivåer betonas betydelsen av dialog och delaktighet och eleven och dennes föräldrar tilldelas betydelsefulla roller. Men i många fall användas sedan deras röster för att i stället stärka skolans förståelse av situationen som i exemplet Tobias. Man kan kanske påstå att skolan genom den förment dialogiska formen lockar, övertalar och förmanar föräldrar att se saken från deras perspektiv. Elevdokumentation har dock en dubbelhet inbyggt i sin praktik, det förekommer också att föräldrar använder dokumentationen för att driva sin egen linje mot skolans synsätt, exempelvis när det gäller att kräva särskilt stöd för sitt barn. Jag menar att en reflektion kring dagens dokumentationskultur är nödvändig för att synliggöra vissa

generella mönster, vi måste utveckla ett mer kritiskt förhållningssätt till dokumentationen, den är som sagt aldrig neutral. Det är betydelsefullt att skolan utvecklar och stärker ett dialogiskt förhållningssätt som tillåter fler intressenter att få inflytande. I denna process är det också nödvändigt att se hur skolans elevdokumentation hänger samman med dokumentationskulturen i samhället i stort.

Hur elever blir beskrivna i dokumentation får, som tidigare antytts, också betydelse för deras identitetsuppfattning (Andreasson, 2008). Trots att texten i åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner enligt styrdokumenterna ska fokusera på pedagogiska aspekter är det fortfarande vanligt att det är eleven själv och dennes personliga egenskaper som skrivs fram som exempelvis i den väl använda metaforen "han har ingen egen motor". Att i tidiga skolor bli definierad, etiketterad och dokumenterad som behäftad med vissa egenskaper har en tendens att ringa in, begränsa och forma individens självuppfattning. Elevens identifikation med den diagnos eller det omdöme som finns framskrivna i dokumentationen är en uppenbar risk som alla lärare måste vara medvetna om. Man kan påstå att skolans som roll identitetsförmedlare har accentueras genom den massiva elevdokumentationen.

En annan aspekt av elevdokumentationen är dess funktion som kontrollinstrument där skolan kan ställas till svars om man inte ger elever i behov av särskilt stöd de insatser som de har rätt att kräva. Genom att elevens svårigheter dokumenteras och den pedagogiska anpassningen beskrivs i detalj, synliggörs både sättet att se på eleven och de pedagogiska metoder som används för att möta hans eller hennes behov. Det gäller exempelvis elever med någon form av funktionsnedsättning eller de som utsatts för mobbning eller kränkande behandling eller när adekvat stöd inte erbjudits. Spår av eventuella brister kan bli synliga och det möjliggör att dokumentationen i dessa fall kan användas av föräldrar eller elever för att stärka sin position gentemot skolans personal. Det kommer också att bli möjligt att överklaga åtgärdsprogram till skolväsendets överklagandenämnd enligt Lgr 11.

Skolans värld och verksamhet blir allt mer präglad av kontrollprogram, dokumentation och entydiga bedömningsystem. Den formalisering av skolan som nu sker och som delvis har att göra med krav på transparens leder också till att komplexa kunskapsprocesser tenderar att minska till förmån för den typ av kunskap som lätt kan mätas, kontrolleras och entydigt bedömas. Skolan blir i allt mindre grad en plats för sökande, lyssnande och dialog och mer en plats för ett färdigproducerat kunskapsinnehåll. Kunskapen ses som fixerad och entydig, den ägs av lärarna och deras uppgift är att förmedla

denna mätbara och absoluta kunskap till eleverna som sedan ska testas och bedömas. En allt mer tilltagande kontroll och övervakning av vad som lärs ut säger därför också något om vår syn på lärande, demokrati och medborgarskap. En skola som betonar individen före kollektivet, där "public good" ersatts av "private good" (Englund, 2004) blir också en skola som sorterar och skiftar individer efter deras duglighet i relation till de mätsystem och kontrollfunktioner som den samtida skolan utvecklar i allt högre utsträckning.

Referenser

- Adelswärd, Viveka, Evaldsson, Ann-Carita & Reimers, Eva (1991). *Samtal mellan hem och skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahumemulic, Meira, Hagberg, Mattias, Thörn, Catharina & Östergaard, Linda (2010) Slaget om dokumentationen. *Ord & Bild* nr 5 s. I-III.
- Andreasson, Ingela (2007). *Elevplanen som text – om identitet, genus, makt och styrning i skolans elevdokumentation*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. 259.
- Asp-Onsjö, Lisa (2006). *Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? En fallstudie i en kommun*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 248.
- Asp-Onsjö, Lisa (2008). *Åtgärdsprogram i praktiken: Att arbeta med elevdokumentation i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Bakhtin, Michel (1986). *Speech genres and other late essays*. I C. Emerson & M. Holquist (Red.). Austin, TX: University of Texas Press.
- Ball, Stephen (1981). *Beachside comprehensive: A case-study of secondary schooling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartholdsson, Åsa (2008). *Den vänliga maktutövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber
- Baudrillard, Jean (1994). *Simulacra and Simulation*. Michigan: University of Michigan.
- Bauman, Zygmunt (2004). *Liquid modernity*. London: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (2001). *Individualization*. London: Sage.
- Bryman, Alan (2004). *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Englund, Tomas (2004). (Red) *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS

- Ferraris, Mautizio (2007). *Documentality or Why Nothing Social Exists Beyond the Text*. I Ch. Kanzian and E. Runggaldier (Red.). *Cultures. Conflict - Analysis - Dialogue, Proceedings of the 29th International Ludwig Wittgenstein-Symposium in Kirchberg, Austria*, Publications of the Austrian Ludwig Wittgenstein Society, New Series, 3: 385-401
- Foucault, Michel (1988). Technologies of the self. I L. H. Marin, H. Gutman & P. H. Hutton. (Red.), *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, Michel (1991). Question of method. I G. Burcell, C. Gordon, & P. Miller (Red.), *The Foucault effect. Studies on governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, Michel (1997). Ethics: Subjectivity and Truth. I P. Rabinow (Red.). *The Essential Works of Michal Foucault 1954-1984*. Vol 1. New York: The New Press.
- Foucault, Michel (2003). *Övervakning och straff – fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Granath, Gunilla (2008). *Milda Makter! Utvecklingssamtal och loggböcker som disciplinerings tekniker*. Göteborg: Acta Univeritatis Gothoburgiensis, 263.
- Göransson, Bengt (2010). *Tankar om politik*. Stockholm: Ersatz
- Hammersley, Martin & Atkinson, Paul (1995). *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge.
- Hjärne, Eva. & Säljö, Roger (2008). *Att plats i en skola för alla. Elevhälsa och förhandling om normalitet i den svenska skolan*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Hofvendahl, Johan (2006). Riskabla samtal: En analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Knudssen, Britta Timm & Thomsen, Bodil Marie (2002). (Red.) *Virkelighedshunger – nyrealismen i visuel optik*. Köpenhamn: Tidernes Skrifter.
- Krantz, Joakim (2009). *Styrning och mening – anspråk på professionellt handlande i lärarutbildning och skola*. Växjö: Växjö University Press.
- Lantz, Maria (2010). Kontroll, makt, motstånd – Dokumentära strategier och möjligheter. *Ord & Bild*, (5), 26-32.
- Liedman, Sven-Eric (2002). *Ett oändligt äventyr*. Stockholm: Bonniers
- Lindgren, Joakim (2010). *Spaces, mobilities and youth biographies in the new Sweden. Studies on education governance and social inclusion*. Umeå: Departement of Education. 94.

- Lpo 94 (2006). 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet: Stockholm: Skolverket. <http://www.skolverket.se/sb/>
- Lundgren, Ulf-P. (1983). *Att organisera omvärlden. En introduktion i läroplansteori*. Stockholm: Liber.
- Nielsen, Mona (2009). *Food for thought. Communication and the transformation of work experience in web – based in-service training*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 282.
- Persson, Bengt (2001). *Elevers olikhet och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber.
- Popkewitz, Thomas S. (1998). *Struggling for the Soul, the Politics of Schooling and the Construction of the Teacher*. New York & London: Teachers College Press.
- Sernhede, Ove (2011). *Förorten, skolan och ungdomskulturen - reproduktion av marginalitet och informellt lärande*. Göteborg: Daidalos.
- SFS 1985:1100. Skollagen. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SFS 1994:1194. Grundskoleförordning. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- SFS 2010:800. Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Skolverket (2008a). *Allmänna råd och kommentarer – För arbete med åtgärdsprogram*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2008b). *Allmänna råd och kommentarer – Den individuella utvecklingsplanen med skriftliga omdömen*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2009a). *IUP-processen – Arbetet med den individuella utvecklingsplanen med skriftliga omdömen*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2009b). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2010). *Risk för IG – gymnasierectorer om skolors stöd till elever som riskerar att inte nå målen*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1974:53 (1974). *Skolans arbetsmiljö*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2010:02 Utredningen om sekretess för uppgifter i skolväsendet och vissa andra utbildningsformer och verksamheter. Malmö: Regeringskansliets utredningsavdelning.
- Steyerl, Hito (2010). Dokumentarism som sanningspolitik. *Ord & Bild*, (5), 26-32.
- Vallberg Roth, Ann-Cristine & Månsson, Annika (2006): Individuella utvecklingsplaner som fenomen i tiden, samhället och skolan. *Utbildning & Demokrati*, 15(3), 31-60.

- Vallberg Roth, Ann-Cristine & Månsson, Annika (2010). Bedömning i och av skolan – praktik, principer, politik. I C. Lundahl & M. Fichtelius (Red.). *Bedömning i förskolans och skolans individuella utvecklingsplaner*. Lund: Studentlitteratur.
- Willis, Paul (1981). *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda bokförlaget.
- Willis, Paul & Trondman, Mats (2000). Manifesto for Ethnography. *Ethnography. Vol 1 (1)* s.5-16.